

En nordmann i Istanbul og republikkens myntpregning

av Christian J. Simensen

En pulserende by

Overalt er det mennesker. Det er bare i parkene om morgenen hvor man kan finne ro og beundre tusenvis av nikkende tulipaner. De finnes i alle farger, former og størrelser. Tulipanen kom til Europa for fire hundre år siden, og har blitt en av de mest populære blomstene.

Vi vender tilbake til gatene der tyrkere fyller trikkene og båtene som krysser Bosporos. De er på vei til jobb, men har likevel tid til å hjelpe en nordmann som lurte på hvor man kan få kjøpt billett. Da jeg er litt treg, tar en ung dame og betaler i en luke. Jeg prøver å betale henne tilbake, men hun haster bare videre med et stort smil. Slik er mange tyrkere, vennlige og hjelpsomme overfor turister som trenger veiledning. Billetten var heldigvis ikke dyr. Den kostet 1 lira 40 kurus på de fleste strekninger til sjøs eller med lokal bane. 1 lira \approx kr. 4,50, og det går 100 kurus i en lira.

Figur 1: Advers og revers til 10 kurus, 25 kurus, 50 kurus og 1 lira preget i 2009. 50 kurusmynten viser hovedbroen over Bosporos i Istanbul. Kemal Ataturk er på reversen til alle myntene. 50 kurus og 1 lira er i bimetall.

I løpet av en ferieuke finner man fort ut at myntene i omløp er 5, 10, 25 og 50 kurus (figur 1) og 1 lira (figur 1). Alle myntene er preget i kobber – nikkel – sink - legeringer, og de høyeste valørene i bimetall. Det finnes også en 1 kurus mynt i messing, men den så vi lite til. Samtlige er preget med grunnleggeren Mustafa Kemal Ataturk på reversen og nominalet på adversen. Bare 50 kurusmynten er spesiell og viser den største broen over Bosporos.

Spør du tyrkere om Ataturk, synes de alle å ha stor respekt for ham, og han er et forbilde for dem. Under en prat med en eldre tyrker om moderne tyrkisk politikk, er han nølende på spørsmål om Tyrkia skal inn i EU, men han er fornøyd med at Tyrkia står i Nato.

Figur 2: Stor tanker på vei inn Bosporos forbi Istanbul idet den passer den blå moské og Hagia Sofia.

Et annet overraskende faktum er at man kan betale med Euro nesten overalt, og på hoteller opererer de gjerne med prisene i Euro. Dette pirrer min nysgjerrighet, og jeg fordyper meg i bøker om Tyrkia som kan fortelle mer om landets utvikling som republikk, om deres økonomi og pengesystem siden republikken ble opprettet i 1923. Samtidig seiler noen store oljetankere og lasteskip forbi (figur 2). De skal gjennom Bosporos til Svartehavet. I horisonten ligger 20-30 handelsfartøyer som venter på å gå til havn og losse og laste.

Republikkens historie

Mustafa Kemal var en dyktig offiser (figur 3) og kjempet for sultanen under 1. verdenskrig /1/. Men til slutt ble Tyrkia slått, og de allierte delte Det osmanske riket. Grekerne tok øyer i Egeerhavet og satte seg fast i Lilleasia rundt Smyrna, nå Izmir. Tyrkerne måtte godta harde betingelser i freden ved Sevres i 1919. Men så de gikk til motangrep, og i 1923 laget de en republikk samtidig som de slo grekerne. Ved freden i Lausanne beholdt grekerne de fleste øyene i Egeerhavet, men ikke noe av Lilleasia. 1,5 million tyrkere i Hellas ble sendt til Tyrkia, og 3 millioner grekere ble sendt fra Tyrkia til Hellas, spesielt til Thrakia. Arkitekten bak denne ”folkeutvekslingen” var Fridtjof Nansen og Folkeforbundet.

Figur 3: Kemal Ataturk som offiser under 1. verdenskrig. Adversen til 10 lira 1982 i aluminium.

Mustafa Kemal Atatürk (vanligvis skrevet Ataturk på norsk) ble president i den nye staten, og bidro til en modernisering av Tyrkia. Det ble en republikk, men hvor presidenten og hans parti ble nesten diktatorisk. Det ble forbudt å gå med fez, og i 1925 gikk de over til å bruke latinske bokstaver istedenfor arabiske. Skolereformen gjorde at analfabetismen gikk sterkt tilbake. Tyrkerne hadde en jevn fremgang i sin økonomi, der den viktigste næringsveien var jordbruk. Til tross stormaktenes politisk press klarte de å holde seg utenfor kamphandlingene i 2. verdenskrig. De gikk med de allierte 23. februar 1945 og erklærte Tyskland og Japan krig. Men det hadde ingen effekt.

I 1950 fikk et annet parti enn Ataturks parti makten. I 1952 ble Tyrkia medlem av Nato. På grunn av de økonomiske problemene i landet tok de militære over makten i 1960 og innsatte C. Gürsel som president. Han styrte til han døde i 1966, og ble etterfulgt av C. Sunay frem til 1973. Så ble det på ny en valgt regjering. Det kom til strid med grekerne om Kypros, og tyrkerne invaderte og besatte den nordlige delen av øya i 1974. På ny ble det skiftende regjeringer og mye korrupsjon. På ny interfererte de militære og tok over makten i september 1980. De innsatte K. Evren som president. Han beholdt makten frem til 1989.

På slutten av 1980-tallet startet kurdere geriljakrig mot den tyrkiske regjering. I disse stridighetene har mange mennesker mistet livet, og kampene blusser opp med jevne mellomrom spesielt i årene 2002 og 2003. En annen viktig hendelse var et sterkt jordskjelv i Tyrkia i 1999. Imidlertid gikk økonomien meget godt etter årtusenskiftet, og Tyrkia hadde en oppgang på 7,8

prosent hvert år. Etter noen dekader med sterk inflasjon bestemte regjeringen seg til å fjerne seks nuller i pengene og innføre nylira 1. januar 2005. Den klarte å stabilisere prisene, og holde inflasjonen på under 10 %. Det førte til at man fra 1. januar 2009 igjen gikk over til å kalle myntene for kurus og lira, og samtidig trykket de sedler med verdi opp til 1000 lira.

Næringsveiene i Tyrkia

Tyrkia er fortsatt et jordbruksland der 11,2 % livnærer seg av jordbruk. Tyrkia er fremdeles selvforsynt, og produserer mye hvete, tobakk og sukker. Industrien er i fremgang og sysselsetter 16 % av befolkningen. Tekstiler og klær er blant industriartiklene. Det er mange viktige mineraler i Tyrkia. De har mye olje ved Svartehavet, men er ikke selvforsynt. Metaller finnes det meget av i fjellene i øst der man produserer kromitt, kobbermalm og jernmalm. Det største produktet er boraks som blir foredlet til bor. Innen dette feltet er Tyrkia den ledende nasjon i verden. Interessant er at landet også er det fjerde største produsent av skip i verden. Det er kanskje ikke så merkelig når man følger skipstrafikken gjennom Bosporos.

Tyrkia har fortsatt underskudd på handelsbalansen med utlandet. Imidlertid blir mye av dette dekket av turisme og tyrkere som arbeider i Europa og sender penger hjem til sine familier. I 2008 hadde Tyrkia besøk av over 20 millioner turister.

Republikkens myntsystem

Kemal Atatyrk arvet sultanenes myntsystem med 40 para = 1 kurus (kurush) /2/. Etter 1934 gikk Tyrkia over til et desimalsystem med 100 kurus = 1 lira, og lira som basis myntenhet. Som det vil bli demonstrert har Tyrkias mynttrekke ikke vært statisk, men den har vært i stadig endring på grunn av landets økonomiske problemer og inflasjon.

Figur 4: 5 kurus 1341AH (1922e.Kr.) med hvetaks på adversen og ekeløv på reversen.

I årene fra 1921 til 1929 ble det preget småmynt i aluminium-bronse. De hadde nominaler fra 100 para (2 1/2 kurus) til 25 kurus (figur 4). De fleste av myntene hadde hveteaks på adversen. Myntene var preget med arabiske tegn, og den arabiske tidsregningen ble anvendt (figur 4). En del tyngre og større mynter ble preget i gull; fra 25 kurush til 500 kurush (figur 5). De var i vekt fra 1,8 g til 35 g. Disse myntene ble betegnet som en luksuspregning. I 1926 gikk tyrkerne over til å anvende Den gregorianske kalender (som i Norge) (figur 5).

Figur 5
100 kurush 1928 i gull.
Adversen viser Tyrkias
symbol stjerne over en
månesigd. Under er
ekeløv og et hveteaks.

I 1929 gikk Tyrkia over til latinske bokstaver pluss noen spesielle tegn som ç uttales som ch, tilsvarende ş som uttales sh og ğ som uttales "yumuşak ge". De første myntene i dette systemet ble preget i 1934.

I årene frem til 1959 var den høyeste nominal 100 kurus = 1 lira, og de største myntene ble preget i sølv. Politikken med at de tyngste myntene preges i sølv og enkelte jubileums- og minnemynter preges i gull er fortsatt standard praksis i Tyrkia. I årene fra 1934 til etter krigen i 1946 ble de lavere nominaler fra 1 kurus til 25 kurus preget i nikkel-bronse (figur 6). Mange av myntene hadde symbolet for Tyrkia, stjerne og månesigd, på adversen (figur 6). Kemal Atatyrk dukket opp på sølvmyntene allerede i 1934, og har vært en sentral skikkelse på myntene i hele republikkens historie. Det tredje hovedmotiv var hveteaks (figur 6). Paramynter ble preget i noen år under krigen. Det var 10 para i aluminium-bronse (figur 7).

Figur 6
25 kurus 1946 med et hveteaks på
adversen og symbolet for Tyrkias
nymåne og stjerne på reversen.

Figur 7
10 para 1942 med nymåne og stjerne på reversen.

I 1947 sank sølvmengden i liramyntene, og det ble preget en myntrekke som holdt seg frem til 1958, fortsatt med de største nominalene i sølv. I denne perioden hadde samtlige mynter nymåne og sigd på aversens (figur 8 og 9). De minste myntene, 1 og 2 1/2 kurus, hadde hull i sentrum og viste et bøyd hveteaks på reversen (figur 8). Disse myntene ble tatt ut av bruk i 1952. Alle de lettere myntene opp til 25 kurus ble preget i messing (figur 9), mens 50 kurus og 1 lira ble preget i sølv (figur 9).

Figur 8
2 1/2 kurus 1949 med et bøyd kornaks på aversens. Mynten har hull.

Figur 9
25 kurus 1949 og 50 kurus 1947 preget i messing og sølv. Begge har nasjonalsymbolet nymåne og stjerne på reversen.

I 1958 - 1960 kom det et skifte i myntrekken. De minste myntene opp til 10 kurus ble preget i bronse. De tyngre myntene opp til 5 lira ble preget i rustfritt stål. Enkelte år ble det preget større mynter opp til 10 lira i sølv. De laveste nominalene hadde en eikegren på reversen av 5 kurus (figur 10), og 10 kurusmynten hadde hveteaks (Figur 11). De tyngre myntene hadde en anatolisk kvinne på aversens (25 kurus, figur 12), portrettet til Kemal Ataturk (1 lira, figur 13) eller en bonde (2 1/2 lira, figur 14). Dette understreket vel betydningen av jordbruket i tyrkisk

politikk. Samtlige av de nevnte myntene er nominalen omgitt av et hveteaks og en gren på reversen. Dette er standard revers som går igjen på storparten av myntene frem til 1990.

Figur 10
5 kurus 1963 i bronse. Adversen viser en gren av en eik.
Reversen har nymåne og stjerne.

Figur 11
10 kurus 1964 i bronse. Adversen viser hveteaks.
Reversen har nymåne og stjerne.

Figur 12
25 kurus 1963 med bondekvinne på adversen. Reversen har
25 kurus omgitt av hveteaks og en gren.

Figur 13
1 lira 1964 med Kemal Atatyrk på adversen.

Figur 14
2 1/2 lira 1960 med en bonde på adversen.
Reversen har 2 1/2 lira omgitt av hveteaks og en gren.

I 1967 - 1968 skjedde det en vektreduksjon (devaluering?) i myntene. Vekten på 1 lira i rustfritt stål sank fra 8 g til 7 g. Myntrekken ble beholdt frem til 1980. I denne perioden dukket for første gang 5 lira-mynt i rustfritt stål. Den hadde Kemal Atatyrk til hest på adversen og hveteaks/eikeløv på reversen (figur 15). 1980 var siste året med kurusmynter. Noen av de siste 50 kurusmyntene hadde hode til en anatolisk kvinne på adversen (figur 16).

Figur 15
5 lira 1975 i rustfritt stål med Kemal Atatyrk til hest på adversen.

Figur 16
50 kurus 1975 i rustfritt stål med hode til en anatolisk kvinne på adversen.

I 1981 ble aluminiummynter introdusert med verdier fra 1 til 20 lira. Alle hadde Kemal Atatyrk på adversen (figur 3 og 17). Dette systemet holdt ikke lenge. I 1983 kom en serie mynter med nominaler opp til 500 lira. De ble preget i Cu-Ni eller Cu-Ni-Zn bronse.

Figur 17
5 lira 1983 og 10 lira 1986 i aluminium, og 100 lira 1989 i aluminium-bronse, alle med Kemal Atatyrk på adversen.

Revers

Advers

I 1989 forsvant alle mynter alle mynter med nominaler lavere enn 50 lira. Det kom en ny myntrekke med Kemal Atatyrk i bronse eller Cu-Zn-Ni. I starten var 500 lira høyeste nominal, men dette endret seg kjapt. 1000 lira = 1 bin lira kom i 1990, 400 bin lira i 1994 og 750 bin lira i 1997. I 1997 utgikk alle nominaler opp til 25 bin lira. Fortsatt i disse mynttrekkene dominerte Kemal Atatyrk på myntene i uedelt metall (figur 18). Imidlertid bryter denne myntrekken med

tidligere tradisjoner idet blomster kommer som motiv på reversen. 100 lira med hveteaks og eikeløv (figur 18), 5000 lira med tulipaner (figur 18), 10 bin lira med nellik (figur 19) og 25 bin lira med rose (figur 20). Alle som besøker Istanbul i april, skjønner at tyrkerne elsker blomster og dyrker tulipaner.

Figur 18
Plantemynter fra 1990-tallet med Kemal Ataturk på aversens. 100 lira 1990 med hveteaks og eikegren på reversen, og 5000 lira 1994 med tulipaner på reversen.

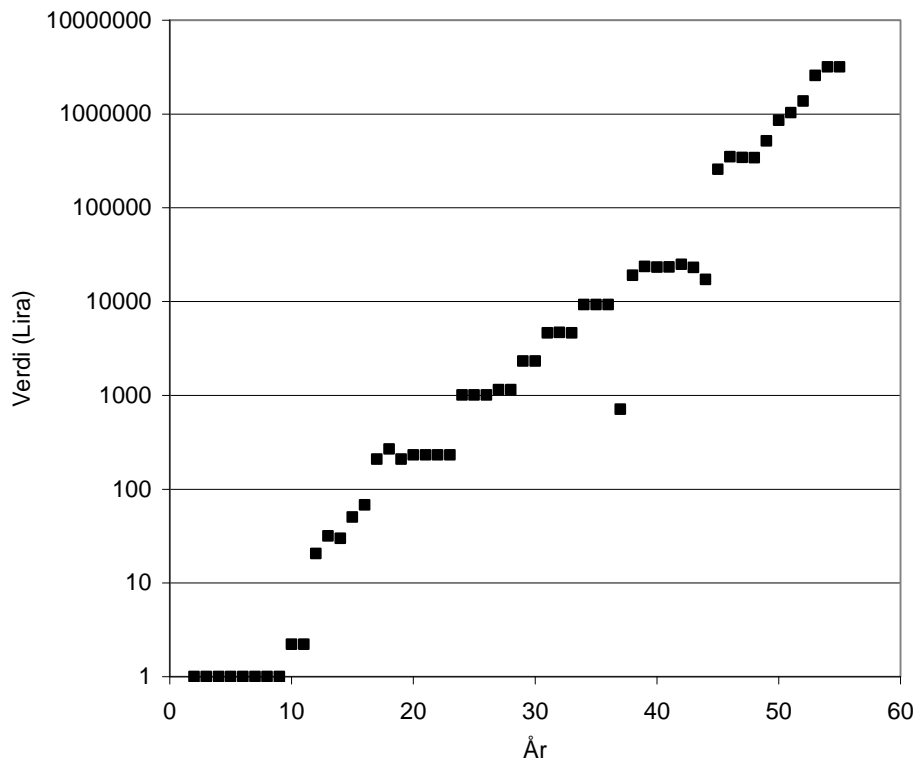

Figur 19
Bruksmynter fra rundt århundreskiftet med Kemal Ataturk på aversens. 10 bin lira 1998 og 2002, 50 bin lira 1998 og 100 bin lira 2004. 100 bin lira 1998 har en nellik på reversen.

Figur 20
25 bin lira 1998 med en rose på reversen og Kemal Ataturk på aversens.

På 1970-tallet starter Tyrkia pregning av tunge sølv og gullmynter. Disse myntene viser aktuelle begivenheter innen politikk og biologi, samt turistattraksjoner. Disse myntene representerer et eget samlerområde, og må betraktes som ”turistmynter” i motsetning til vanlige mynter anvendt i handel. Plotter man verdien av 10 gram sølv i lira på grunnlag av disse turistmyntene, får vi kurven gitt på figur 21. Den viser at sølvverdien av 10 g var omtrent lik 1 lira i 1934. Så øker den jevnt til 1980. Deretter er økningen eksponentiell frem til år 2000 og gjør kvantesprang på midten av nittitallet. Det demonstrerer hvilke store økonomiske problemer Tyrkia hadde i de siste decenniene av det 20. århundre.

Figur 21

Verdien av 10 gram sølv i lira for perioden 1934 – 2002. Kurven viser hvordan sølvverdien øker ekstremt i forhold til pengeverdien i årene 1980-2000.

Ved tusenårsskiftet er bruksmyntene 25-100 bin lira. I 1998-1999 blir det også preget store kobber-nikkel mynter i 500 000 lira. De siste er også merket med 2 Euro noe som understreker tyrkernes interesse for samarbeide med resten av Europa. Fra 2001 blir nominalene ekstremt høye, fra 25 bin lira til 750 bin lira (figur 20): Myntene er temmelig tradisjonelle med Kemal Atatyrk på de fleste adersene og månesigd pluss stjerne på reversen.

I 2005 ble det slutt. Tyrkia sløyfet 6 nuller på mynter og sedler. De introduserte en ny myntrekke med Kemal Atatyrk på adersen. De lavest nominalene syntes å være produsert i Cu-Ni-Zn-legering (1, 5, 10 og 25 ny kurus) og de høyeste i bimetall (50 ny kurus og 1 ny lira) (yeni=ny) (figur 22). Prisene ble stabile, og inflasjonen kom under 10 %. I 2009 gikk man over til

å kalle myntene kurus og lira og sløyfet ”yeni”. Man kan kjøpe sjetonger til 1 lira 40 kurus for alle reiser med trikk og båt i Istanbul (2009). Prisen er den samme på buss. Det gjør det enkelt å være turist i byen. Småhandel med kastanjer, fisk eller frukt går med mynter. Går man derimot på restaurant, får man behov for sedler som finnes i verdi opp til 1000 lira. Underlig nok kan man også betale med Euro.

Figur 22
1 yeni lira 2005 med Kemal Ataturk på adversen, og nominal, nymåne og stjerne på reversen

Sammenholdes Tyrkias mynttrekker med dets historie, må skiftene rundt 1958-1960 og i 1980 være relatert de militære kuppene. Det gir en enkel forklaring på at myntene med Mustafa Kemal Ataturk dominerer i årene 1960 til 1989. Ut i fra mine korte intervjuer med enkelte tyrkere om Ataturk virker det som han fortsatt dyrkes av sivilbefolkningen og er et forbilde for dem alle. Det er mange statuer av ham i Istanbul.

Sammenligner vi Tyrkias myntsystem med Zimbabwes /3/, er det en markant forskjell. Tyrkia har hele tiden produsert mynter med verdier som gjør at de kan anvendes i småhandel og til lokale reiser. I Zimbabwe brøt myntsystemet sammen uten at landet hadde løsning på hvordan økonomien og produksjonen kunne komme i gang. I Tyrkia har man tydelig hatt konstruktive løsninger, hvorav én har vært å redusere urolighetene i landet. Andre viktige momenter for stabilisering av prisene har vært en rimelig balanse i statsbudsjettet, at fremmed valuta er blitt investert i Tyrkia, og at Tyrkia har fått økte inntekter fra industri og turisme. Landet har holdt en høy intern rente. Det fører til at tyrkerne nøler med å ta opp for store lån med mindre de kan tjene brukbart med penger på lang sikt. Selv om myntene er langt fra eksotiske, skal det bli interessant å følge landets videre utvikling.

Takk

En takk til Bård Birkenes for hans hjelp til å skaffe spennende modne tyrkiske mynter.

Litteratur

1. Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon, bind 14, s. 630-646
2. C. R. Bruce II og T. Michael: ”World Coins, 1901-2000”
3. C. J. Simensen: ”En tåre for Zimbabwe”, NNF-nytt nr. 2-2009, s. 19 – 24.

